

Eltérő párhuzamok – 2. rész

III.

Veres Péter miközben elmélyült a különféle irodalmakban, kamaszgyerekként kemény, embert próbáló fizikai munkát végzett. Keresetét hazaadta a szüleinek, de mindig jutott belőle neki is pár fillér könyvre, újságra. Bár túlzás, hogy mindig, mert jöttek olyan szűk esztendők, amikor éhezett az egész család. Hiszen cselédek voltak, s a vidékükre, ha besompolygott az aszály, vagy bárminemű természeti csapás lepte meg őket, ki más látta volna a mérhetetlen kárát, mint ők, a nincstelenek. (Az sem kizárt, hogy e furcsa kifejezés ő általa gyökerezett meg a köznyelvben. De ez csak gyanú.) Egy ízben az is megtörtént, hogy hóolvadás után hetes esők átáztatták a házuk falát, s egy része bedőlt, épphogy csak maga alá nem temette a házban alvókat.

Bármennyire is ragaszkodott Veres Péter a paraszti mivoltához, mégsem volt teljesen paraszt. Ifjúvá izmosodva elszegődött a vasúthoz pályamunkásnak. Ott többen is felfigyeltek talpraesett magatartására, választékos beszédére, munkához való hozzáállására, s annak is híre ment, hogy könyveket olvas. A pályaőr felvetette mérnöknek, akár szakképzett vasutast is faragtatathatnának belőle, ám neki semmi kedve sem volt a vasutassághoz. Nagyobb terveket szövögetett magában. Hol a vasúti pályán, hol valamelyik debreceni építkezéseken dolgozott, melyeken a Kárpát-medence minden nációjából való, erre-arra vándorló munkásemberek váltogatták egymást. Szinte élvezte a heterogén társaságok tagjainak az egymástól eltérő beszédét, nyelvét és mentalitását.

Büszke volt rá, hogy képes eltartani magát, sőt néha jobban keres, mint a mostohaapja. Az olvasással nem hagyott fel, s időnként már írogatott is. Hétvégeken eljárt az Egyletbe, ahol tánctanfolyamon is részt vett, s akár a többi ifjonc, egyre sűrűbben kereste a lányokkal való ismerkedést. *„Együtt jártunk vasárnap délutánonként a libamezőre labdázni, ami tulajdonképpen csak ürügy volt a lányokkal való játszadozásra, fogdolódzásra és csókolózásra.”* Itt került össze „Nádasi Julcsával”, aki egész életén át a hűséges párja lett. Csupán futólag érinti, hogy közben megérett a katonai sorozásra. A háborúból már közel három év telt el, de mintha mi sem történt volna a világban, hallgat róla. Azt sem taglalja, csak néhány szóval közli,

nem várokozott a behívójára, önként jelentkezett katonának. Az is rejtély maradt, miért, ha egyszer – mint említi – pacifista volt. Debrecenben, ahol emberségesen bántak vele, a kosztja is jó volt, rádiósnak képezték ki. Hanem amikor az olasz frontra vitték ki, ott megtapasztalhatta, milyen belülről a pokol. Keserves egy évet szenvedett át Piavénál, miközben akár a legyek, hullottak körülötte az emberek. Odakerülve mindjárt tapasztalhatta, mennyire rosszul felszerelt a császári-királyi hadsereg, milyen bárdolatlanok a tisztjei és szervezetlen a hadvezetés.

Könyvek, beszámolók százezer íródtak, filmek tucatjait forgatták a Nagy Háborúról, tehát fölösleges és idejét múlt lenne Veres Péter munkáját aprólékosan elemezni. Már csak azért is, mert mint lezárt tények sorozatát tárja elénk. Mind a világháborúkon – holott mindkettőnek a szenvedő alanya volt –, mind a három forradalmon, melyeknek nem pusztán külső szemlélője volt, majd hogyan át-siklik. Valószínűleg azért, mert jól tudta, milyen törvényszerűségek indukálták a kirobbanásukat, miért zajlottak le úgy, ahogy megtörténtek, és miért olyan katasztrofális eredményekkel, amilyenekkel végződtek. Tudta, ha a barbárságot szabadjára engedik, s a fékevesztett brutális gépezetek, ha lendületbe jönnek, nincs erő, ami a tragédiák millióit megállíthatná. Mindig azt próbálta kilesni, mikor villan fel egy-egy pillanat, amelyik percnyi lehetőséget kínál népe létének csekélynyi jobbra fordulására. Ilyen alkalomnak kínálkozott az 1918-as összeomlást követő földosztás vagy esetleg a kitermelt javak újraelosztásának a lehetősége (reménye), amire a pórnép sok évszázada várt. Mi sem természetesebb, mint az, hogy egy aránylag szűk közösség, mint értelmes, régi hangadót és tapasztalt frontharcost, beválassza őt a földosztó bizottságba. Mint tudjuk, sem az akkori, sem a későbbi körülmények nem voltak alkalmasak arra, hogy a szegényparasztságot a tulajdonát és uralmát foggal-körömmel védő legfelsőbb réteg a sajátjából földhöz juttassa. Sőt bűnné nyilvánították magát a szándékot is. Ám Veres Péter annál nagyobb „vétekre” is szert tett, mint az uradalmak felparcellázásának az óhaja. Megválasztották őt Balmazújváros községi munkástanácsa és direktóriumának jegyzőkönyvvezetőjének. Nem sokáig láthatta el e „tiszttségét”, mert a román hadsereg már tizenkilenc április második felében elfoglalta a Tiszántúlt. Az ottani települések minden számukra gyanús személyét letartóztatták, és válogatás nélkül (nőket, gyerekeket is) elhurcolták Romániába. Úgy bántak velük, mint a hadifoglyokkal. A nőket, gyerekeket, mivel csak teher volt nekik, hazaengedték. A férfiak többségét előbb megbotozták, aztán az ország belsejében létesített lágerekbe vitték. Veres a botozást megúsza, sőt a pofozást is, amire eleve felkészült, mivel korábban megtapasztalta már, hogy mennyire fáj, ha váratlanul éri az embert. A brassói várban őrizték őket. Ám pár hét elteltével lehetővé tették számukra, hogy üzemekbe, magángazdaságokba bérért munkára jelentkezzenek. Mondani sem kell, hogy a legtöbb esetben ez a fajta önkéntes munkavállalás pusztán átverés volt. Már ami a bérezést illeti. A munkaadók, ritka kivétellel, szélhámos, korrupt,

csaló gazemberek voltak, akik elképzelhetetlen rossz kosztan tartották és rabszolgaént dolgoztatták a nekik kiszolgáltatót foglyokat. Ismerve a huszadik század hasonló helyzetbe került millióit, mondhatjuk, ebben sincs semmi különös. Meg abban sem, hogy hányan próbáltak sikertelenül hazaszökni, akár csak Veres Péter, két alkalommal is. Őt mint író és élvonalbeli (hivatásos) politikust tartja számon a művelődéstörténet, de arról, hogy jobban értett a mezőgazdasághoz, kiváltképpen az állattenyésztéshez, mint némelyik korabeli szakember, mélyen hallgatnak. Éppen akkor mellőzték legjobban, amikor a második világháború után égető szükség lett volna az effajta (szak) tudására. Erre majd később térek ki. Minden munkában, még a katonaságnál és a fogsága idején is, a pusztításon kívül a rendtelenség tudta őt legjobban felháborítani.

Én, aki faluszélen nőttem fel, szántóföldek, vizes, nádas-laposok, legelők között, sokszor lehettem tanúja az ágrólszakadt csilizközi pásztorok, *szógalegények* magukon segítő ötletességének, mégis, vagy tán éppen ezért, ámulattal olvastam Veres Péter kreativitásainak e téren való megnyilvánulásait. Könyvének azon fejezetei ragadták meg a figyelmemet, melyekben leírja, hogy Olaszországban golyózáporok közepette, mindenféle, dögletes mocsoktól szennyezett folyó, bomlásnak indult hullákkal teli holtágak mellett miként volt képes maga vájta gödörsorokon, illetve földrétegeken keresztül többszörösen átszivárogtatni, azaz megszűrni a talajvizet, s összegyűjteni az esőt úgy, hogy mindkettő ihatóvá váljék. Ily módon akadályozta meg, hogy ragályként terjedő fertőzések törjenek ki közöttük. Romániai sanyargatása idején pedig elmagyarázta a jellemtelen görög földbérőnek – aki a kialakított bérük kifizetését megtagadta, s a szinte ehetetlen kosztjukat is elspórolta tőlük –, hogy miként lehetne a sertésállományát megkímélni a szakadatlan pusztulástól. Meg a bukaresti utcákon ingyen napszámosoknak összeszedett csavargókat, legalább rendes élelmezésük fejében, tisztességes munkára bírni. Csak előbb – javaslatot tett – miként lehetne, kellene megtanítani őket a szerszámok helyes használatára, hogy ne értelmetlenül hadonásszanak velük. Ezeket korántsem jóindulatból tette, hanem az együgyű emberek iránti szánalomból és könyörületből a mocsokba fulladó malacok és süldők iránt. Nap mint nap szinte fizikai fájdalmat érzett, amikor látnia kellett, hogy a kapzsi gazda ostobasága és a bamba, toprongyos, éhes népség hozzá nem értése miatt naponta tucatszám hullik el az élelmezési célra szaporított, nevelt jószág, megy tönkre az érett gabona. Munkára fordítandó idejük nagy részét lekötötte a dögök eltakarítása. Hiába próbálta megértetni a sunyi domnu Spiruval, hogy a fukarságával összegyűjtött pénze százszorosan megtérülne, ha megszívelné a tanácsait. Ahelyett, hogy cseppet is változtatott volna a meglévő áldatlan körülményeken, arra biztatta „tanácsadóját”, hogy szabadulása után ne menjen haza Magyarországra, hanem maradjon nála számadónak vagy akár intézőnek. Vitesse ki a feleségét is

Romániába, és ő megígéri, hogy nála majd jómódban fognak élni. Pár nap múlva a barátjával megszöktek domnu Spirutól, és visszakéredzkedtek a fogolytáborba.

Itt jegyezném meg, hogy Piavénál elég tűrhetően megtanult olaszul, Brassóban pedig újságok segítségével románul olyannyira, hogy ha sorstársainak szükségük volt rá, ő lett a tolmácsuk. A román nyelv azért ment neki könnyebben, mert a debreceni építkezéseken gyakran dolgozott együtt román munkásokkal, akiktől sok alapfogalmat elsajátított.

Nagy Lajos, mint említettem, nem akart ügyvédként dolgozni, inkább aránylag jól jövedelmező tanítást, egyetemi vizsgákra való felkészítést vállalt, melyek mellett jutott ideje írásra. Napjai legnagyobb részét, mint a legtöbb fővárosi író, kávéházakban töltötte, általában magányosan. Nem volt társasági ember, olvasni szeretett, ugyanazokat az írókat becsülte nagyra, akiket Veres Péter, holott nem is ismerték még egymást, s mint említettem, a korkülönbség is nagy volt közöttük. Az írók közül mindketten Zolát, Gorkijt tekintették csúcshoz, meg persze Thomas Mannt, akárcsak a magyar kortársaiknak a többsége abban az időben. Mégsem vált egyikük sem Gorkij- vagy Zola-epigonná. Egyszer, amikor Nagy Lajos éppen kereset nélkül maradt, egyik barátja felvetette neki, hogy egy gazdag vidéki „földbirtokos család sarját, Jankovich-Bésán Endrét kellene felkészíteni első jogi vizsgájára”. Ha meg tudnának egyezni, egy ideig biztos és kényelmes állása lenne, mert valószínűleg nem egy vizsgára való felkészítés van kilátásban. Így is történt. Ez adott alkalmat Nagy Lajosnak, hogy belülről ismerje meg a huszadik század úri, azaz dzsentri világának az életét. Mennyire más, realisabb képet rajzolt róla ő, mint az előtte élt írónemzedék tagja, a magyar anekdota-irodalom atyjának tekintett Mikszáth Kálmán!

A Jankovich-Bésán család a később önálló állammá vált Szlovénia területén lévő Terezovác Szuhójében fekvő birtokán álló kastélyukban lakott. A fiatalember, aki vel már Pesten találkozott, egyedül fogadta leendő tanárát. Alaposan szemügyre vette őt és ő is a majdani tanítványt. Magában megállapította, hogy Endre úr nála magasabb, „erőstestű, melles és vállas, igen szépfejű fiatalember. Kicsit hallgatott, majd belekezdett mondanivalójába:

– *Ma egyedül ebédel, mert mi vendégségbe megyünk Cabunára, a nagybátyámhoz. Magát nem jelentettük be, mert még nem volt itt. Késő délután jövünk haza, majd akkor mutatom be a szüleimnek. Addig szórakozzon egyedül, sétálhat a parkban, olvashat.*

Elhallgatott, szívta a cigarettáját, fújta a füstöt, tűnődött, majd mégis megindult közöttünk a beszélgetés.

– *Hogyan utazott?*

– *Köszönöm jól.*

– *Nem álmos?*

– *Válasz aludtam a vonatban. Éppen reggel tájban és úgy elaludtam, hogy majdnem tovább utaztam.*

– Akkor visszautazott volna.

– Aligha tudtam volna – és nevettem.

Úgy emlékszem, hogy ez már bevezetés volt ahhoz, hogy előleget kérjek.

– Miért? Nincs pénze?

– Nincs. Annyi pénzzel indultam, amennyi a jegyre kellett.

Fanyarul mosolygott:

– Nem értem. Illetve azt értem, hogy nincs pénze, ilyesmi velem is megeshetik. De hát csak van valami magánál, ami ilyen esetben kisegíti?

– Óra, gyűrű, efféle?

– Óram nincs, gyűrűm nincs.

Fejét csóválta:

– Furcsa emberek maguk. Pelikán doktornak sem volt semmije.

Csak nézett, mosolygott, mintha tőprengett is volna valamin, aztán hirtelen megkérdezte:

– Hogy áll a nőekkel?

– Köszönöm kérdését, rosszul.

– Kevés a pénze, mi?

Bólintottam:

– Kevés.

– No és mit gondol itt mit fog csinálni?

– Még nem tudom.

– Ezt csak azért, hogy általában, ha az ember vendégségben van valahol és ott házikisasszonyok vannak, azokat nem illik meg...ni. Nálunk nincsenek. De a cselédekhez sem illik leereszkedni, mert abból mindenféle komédia keletkezhet. Sajnos muszáj tisztességesen viselkedni.

Gúnyos mosollyal nézett rám, bele a szemembe. Álltam a tekintetét és hirtelen fordítottam egyet a helyzeten:

– És hogyan áll maga a nőekkel?

Kissé meglepődött a kérdésen, még a szemöldöke is felugrott, de nyomban felelt:

– Köszönöm rosszul.

– Ezt meg én nem értem. Magának van pénze.

– Hát igen.

Kicsit tűnődött, majd hirtelen felállt:

– No, de erről majd máskor.

Kezet fogott velem, jól megszorította a kezemet, illetve csak akarta megszorítani, mert felkészülve a védekezésre, én is szorítottam az övét. Jól megnézett újra tetőtől-talpig:

– Nem látszik valami gyenge legénynek.

Megtapogatta a jobb felső karom izmait:

– Mit csinált? Tornázott vagy birkózott?

– Tornáztam, birkóztam, súlyt emeltem.

– Ez éppen jó, künn a folyosó végében van egy füles vasgolyó, harmincöt kiló majd megpróbáljuk... Vizontlátásra!”

Délután kiment a parkba sétálni, ahol jó alakú lányok dolgoztak. Ahogy mozogtak, tetszett neki a »formás faruk, a szoknya alól ki-ki villanó lábikrájuk«. Épp szembe jött vele a kasznár, aki köszönés után, a maga módján figyelmeztette:

– Áh, ezekre ránézni sem érdemes, mindegyiknek van már szeretője és még megbicskálnák a tanár urat.

Egy szót sem szóltam. Hamarosan felajánlotta, hogy ő majd »ókor-ókor« bevezényel a tanyáról egy-egy »gyenge csibét«. Alig győztem tiltakozni ellene:

– Ó, köszönöm, de nem óhajtom. Nő, látatlanba! Még hozzá gyenge csibe. És csak úgy bevezényelve.

– Hát ahogyan gondolja a tanár úr.

Addig-addig beszélt ezután, hogy eljárt a szája. Elmondta az uráról, hogy rendtartó, szigorú ember. Időnként berendeli a gazdatisztjeit a tanyáról, azoknak a kitűzött időre pontosan meg kell jelenniük, jaj annak, aki elkésik! Vizont nekik, a gazdatiszteknek, különösen ha vendégek vannak a kastélyban, várniuk kell, esetleg órákon át. Az úr az irodában fogadja őket, kezet sem fog velük és állniok kell egész kihallgatásuk alatt. Egyszer az egyik gazdatiszt nem hozott be bizonyos iratokat, melyek szükségesek voltak a jelentéséhez. Úgy leszidta az úr, mint egy kuttyát. »Pedig hát a gazdatiszt is úr, diplomás ember!« És ráparancsolt, hogy menjen vissza a tanyára és hozza el az iratokat. Pedig tél volt, esti idő, tehát sötét, lehetett már hét óra. A gazdatisztnak a nyolc kilométer távolságra haza kellett kocsiznia, onnan megint vissza a kastélyba jönnie. Akkor már tizenegy felé járt az idő, az úr kiüzent neki az inassal, hogy menjen haza. Hát ilyen szigorú a nagyságos úr.” Tehát nem méltóságos, ami a bárókat, grófokat megillette.

A család késő délután érkezett vissza. Endre úr bemutatta leendő tanárát a szüleinek, akik kedvesen fogadták. Az apa, Jankovich-Bésán Elemér kezet fogott vele, hellyel kínálta, s aztán elbeszélgettek. Vacsora után a család szétszéledt, az új tanár idősebb Bésánnal az emeletre vezető lépcsőhöz tartott, közben Elemér úr benézett az inasok szobájába, és hirtelen felordított: „Takarodsz ki te kutya!” Odabent egy öreg parasztember zsámolyon ülve pipázott, lassan cihelődni kezdett, hogy kifelé induljon. Elemér úr a vendéghez fordulva, a kirohanásához higgadtan hozzáfűzte: „Ide beül a disznó!” Nagy Lajos, mint írja, később tudta meg, hogy az öreg az éjjeli őr volt, akinek a sötétség beálltától reggelig a kastély körül kellett járkálnia és tilos volt bárhová beülnie. Hát így működött a nagy szigorúság az uradalomban. Nagy Lajos nem ijedt meg sem a nagyságos úr következetes szigorúságától, sem a tanulni nehezen akaró „tanítványa” duhaj viselkedésétől, akinek a kihívására, ha kellett, bátran visszavágott. Szlovéniában jól megfizették a semmittevését, s miután visszatért Pestre, a léha Endre úr (mindig keresztnevéen emlegette őt, sosem felejtve el, hozzátenni az urat) maga mellé egy másik hasonszőrű tanítványt ajánlott neki, aki bár gróf volt, de szűkmarkú. Az még annyi fáradságot sem vett,

hogy meghallgasson legalább egy leckeórát. Minek? Nyílt titok volt, hogy ezek az urak az egyetemen zárt vizsgákat fognak tenni, melyek eleve kizárt dolog, hogy ne sikerüljenek. Egyébként több idegen nyelven is kitűnően beszéltek, melyeket már gyerekkorukban megtanítottak nekik. A jogi „végzettségre” csupán a doktori titulus megszerzése végett tartottak igényt. Tán mondani sem kell, hogy ez még a „boldog béke” ideje alatt történt, de nem ment ez másként a Monarchia szétrobbantása után sem. Nem véletlen, hogy a gondolkodni képes középosztály igen nagy hányadának a mentalitása megingott. Pláne azoké, akiknek az alsó rétegekből sikerült kikapaszkodniuk, de mint rengeteg példa bizonyítja, feljebb jutniuk már nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem. A többezer holdas földbirtokosokat pedig, ha még nemesek sem voltak, az arisztokraták nézték le. Sőt, a még frissen bárói rangra emelteknek is a felsőbb köröktől el kellett tűrniük némi mellőzést. Azok a nemesek viszont, akik pusztán földvagyonra tettek szert, de tetemes tőkére, „méltóságos” rangra nem (hiába is akartak volna), többek között Jankovich-Bésánék, arra törekedtek, hogy fiaik legalább polgári titulust szerezzenek – pénzért. Erre szolgált a jogászdoktori cím, amire esetenként az elszegényedett gróf-fiak is ráfanyalodtak. Nagy Lajos cseppnyi ellenszenvet sem érzett irántuk. Endréről úgy ír, mint barátjáról, Elemér urat pedig talán még tisztelte is. Azzal, amit elmond a szolgálatában levők iránti durva megnyilvánulásairól, nem róla rántja le a leplet, hanem az elkorhadt koruk tarthatatlan állapotairól.

Azt már tudjuk, Veres Péter maga siettette, hogy mielőbb bújtassák mündérba. Nagy Lajos viszont mindent elkövetett, hogy ne kelljen szolgálnia a K. und K. hadseregben. Holott, ha nem sikerül kiszuperálnia magát mint egyetemet végzett fiatalember – már az érettségizetteknek is kijárt –, tartalékos tiszti rangot kap. A bevonulást ugyan nem kerülhette el, de szívproblémákra hivatkozva több orvosi felülvizsgálaton kellett átesnie, míg végül komoly betegséget diagnosztizáltak nála, amit nem vett komolyan. Magában még mulatott is rajta. Később azonban beigazolódott, hogy a katonarvosok nem tévedtek. Egyébként is hipochonder volt, ezért két betegség gyötörte egész életén át. Illetve egy harmadik is, amit szorongásos neurózisként említ. Ettől a nyavalyától szenvedett Endre úr is, csak nála másként jelentkeztek a tünetek. Nagy Lajost hetvenegy éves korában vitte el a súlyos szívbaja. Veres Péter két évvel élt tovább, és ugyanabban a kórban hunyt el, mint Lajos barátja. Viszont ő kétszer is eljutott a halál küszöbére. Először hatéves kora táján, amikor teletömte magát „öreg tésztával, azaz slambuccal”, amitől szerinte tifuszt kapott – minden bizonnyal paratífuszt, vagyis szalmonellózist, ami akkoriban ugyancsak a halálos kimenetelű fertőzések közé tartozott, de nem úgy terjedt, mint a kiütéses tifusz. Kánikula idején, negyvenfokos lázban, napokig feküdt önkívületi állapotban. Másodjára, a hazai börtönben töltött ideje után, vagyis annak következtében, tuberkulózist kapott. Az orvos megtiltotta neki még a legenyhébb fizikai munkát is, de pár hét elteltével elment aratni, pedig annyira

gyengének érezte magát, hogy azt hitte, rendvágás közben fog összeroskadni. Ám ha nem szegi meg az orvos utasítását, téltre kenyér nélkül maradt volna a család. Csodák csodája életben maradt, és többé nem jelentkezett a tüdőbaja sem. Ekkor már két kisgyermekük volt, a felesége gyerekágyas, a magára maradt édesanyja pedig szintén rozoga volt már. Mostohaapja már nem élt, így senki sem akadt, aki segíthetett volna rajtuk, hiszen minden rokona, ismerőse megélhetési gondokkal küszködött. Egy lapra tette fel az életét, és nyert. Az ilyen állapotokat csak az tudja elképzelni, aki valaha átélt hasonló helyzeteket.

A két író, mint tudjuk, életkorban másfél évtized választotta el egymástól. Egyéni sorsuk más-más utat jelölt ki számukra, melyet végigjárva – eltérő körülmények közepette bár – ugyanazokat a tényeket tapasztalták. Ez volt a fő oka annak, hogy írói elhivatottságuk révén egyazon kalapba kerüljenek, nem csak ők ketten, több író társukkal együtt.

IV.

Kevés író akad a magyar irodalomban, aki a legmagasabb szinten töltött be politikai tisztségeket, miközben meg tudott maradni egyszerű, tisztességes embernek, olyannyira, hogy az egész országnak a bácsija legyen, és holta után is az maradjon. Veres Péterben tagadhatatlanul rengeteg ambíció halmozódott fel. Ám azon ritka kivételek közé tartozott, aki bár gyerekkorától fogva politizált, mégsem magának akart politikai karriert építeni, hiszen a háború előtt és alatt erre a legkisebb esélye sem lehetett. Viszont író akart lenni, realista író, abban az értelemben, hogy jobbító szándékkal írjon igazat. Jobbító? Mit akart jobbá tenni? Az embereket úgy általában? Vagy az egész társadalmat gyökerestül kiforgatni? Az egyik kevés, és naivság is lett volna, a másik pedig sok. Túlságosan is sok és lehetetlen. Annyira ismerte a történelmet, hogy tudja, a társadalom „gyökeres” megváltoztatásához forradalom kell, és a forradalmak soha nem hozták meg azt, amit a tömegek (el) vártak tőlük. Pedig adott volt számára a lehetőség. Beállhatott volna a magyar Vörös Hadseregbe, ahogyan sokan mások, nemcsak a szürke gyalogok tízezrei tették vagy önként, vagy parancsra, le sem vetve magukról a frontokon elnyűtt katonai göncöt. A tisztek és törzstisztek százai olykor csapataik maradékának élére állva védték a maradék hazát. Míg e tisztek a két háború közötti Magyarország tiszti, sőt tábornoki karának magvát képezték, addig a közkatonák ezrei jobban tették, ha sunyítottak. Ő nem lapított, de azt sikerült elkerülnie, hogy mint volt frontharcost, az intervenció csapatai elleni harcokba bevonják. Pedig, mint írja, ha a letartóztatása után az egyik romániai kihallgatásakor azt vallja, hogy vörös katona volt, egy-két pofon árán hazaengedik. Inkább, mint mindig az életében, ekkor is vállalta a ráosztott szerepének következményeit. Ez korántsem utólagos

szépítés. Sehol nem említi, csak a sorai közül olvasható ki, abban reménykedett, ha vége lesz a háborúnak, az önként bevonultaknak földet osztanak. Frontszolgálat idején altiszti rangot ugyan nem, de medáliát kettőt is kapott. Ha tizenkilencben veszteg marad, tán még vitézzé is avatják, s akkor jutott volna neki is akár még tíz-tizenöt hold föld, bár kevesebbel is beérte volna. De ő sosem csak a saját érdekeit nézte. Ezért hagyta beválasztatni magát a földosztó bizottságba. Egyszer, romániai fogva tartása alatt valaki azzal akart a bizalmába férkőzni, tudomására jutott, hogy kommunista. Erre azt válaszolta, *„ha kommunista lennék, nem Romániába kerülök, hanem Moszkvába”*. Máig bennem él a hajthatatlanságára jellemző, egy másik ki nem mondott mondata, ami arra ösztönzött engem, hogy újra elolvaszam az emlékiratait. Valamikor a húszas években eshetett meg velem, hogy egy verséért (kevesen tudhatják, hogy verseket is írt) bevitték a helyi csendőrsre, ahol alaposan helybenhagyták. Ütlegelője úgy próbálta őt jobb belátásra bírni, hogy higgadtságot színlelve, azt mondta neki: *„Látja Veres, meglenne maga e nélkül, ha nem írna ilyen verseket”*. A „jó szándékú” lebeszélésre nem szólt semmit, csak magában gondolta, miként tudhatná megértetni azzal az elállatiasodott emberrel, hogy neki írnia kell? Ennél frappánsabban senki nem fogalmazta meg, legalábbis számomra nem, hogy mi az íráskényszer. (Persze, ha nem holmi beteges öntetszelgés vagy hírnévre törekvés búvik meg benne.)

Nagy Lajos ugyanabban az értelemben volt grafomániás, mint Veres Péter és sok más igazán nagy író. (Állítólag Móricz Zsigmond is annak vallotta magát.)

A Jankovich-Bésán családnak több tagját is sikerül egészen közelről megismernie, közülük Endre nagybátyját, a nyolcvanegynéhány éves, húszezer holdas József uraságot, akivel egy náluk töltött vendégeskedés alkalmával hosszan elbeszélgetett a pipázóban. Az öregúr előbb egy előadással próbálta szórakoztatni vendégét a „földi epekről” (b helyett p-t ejtett), ami Nagy Lajost nem nagyon érdekelte, engem viszont igencsak meglepett a házigazda zoológia tájékozottsága. Ugyanis a földikutyáról (*Spalax leucodon*), erről a ritka és különleges emlősállatról, amelyik felfedezésének 200. évfordulója alkalmából lett az év emlőse Magyarországon (Lásd: Katedra 31.7. 2018), igencsak kevesen és keveset tudtak. Aztán témát váltott. A spórolásról, illetve a takarékoságról kezdett beszélni. Azzal dicsekedett, hogy ő olcsó szivart, portorikót szív, de van egy csomó, forintos szivarja is, melyeket azért tartogat, hogy legyen mivel megkínálni a vendégeit. Egyszer csak váratlan kérdéssel fordult ifjú vendégéhez, amit érdemes szó szerint idézni:

„ – Maga milyen pályára készül?

– Jogászkodtam eddig, de író akarok lenni.

– Író?

– Igen – feleltem dacosan.

– Hiszen azt mondta, hogy szegény. Hogyan akar akkor író lenni? Egy szegény fiatalember nem is ismeri az életet.

– *A szegényekről is lehet írni – feleltem neki szinte oktatólag.*

– *A szegényekről? No, köszönöm én azt.*

– *Ott van például egy Gorkij Maxim nevű orosz író, aki szegény emberekről, sőt csavargókról ír és mégis kiváló, világhírű író lett belőle.*

Lenézően legyintett:

– *Gorkij! Ismerem. Már olvastam tőle. Mindig csak az a nyomor, meg a nyomor. Ki olvassa azt el? Nem érdekes.*

– *Már akinek – mondtam büszkén.*

Rám nézett. Láthatóan nem tetszett neki ellentmondásom. El is hallgatott jó időre.

Később az írókról általában lenézően nyilatkozott:

– *Ott van például Jókai. Románokat ír és főrendiházi tag. Hát nem bosszantó ez? Hogyan nevezhet ki öfelsége főrendiházi taggá egy románírót?*

Én nem keltem a román-, azaz regényírók védelmére, nem akartam az öregúr minden szavába belekötni, ez nem illett volna, mégis megtörtént, hogy különvéleményemért haragos lett és kezdett lamentálni:

– *Én már nem is merek magának semmit mondani, mindig csak ellenkezik velem. Akármit mondok, mindig csak nem úgy van, nem és nem. Mégis furcsa egy fiatal embertől. Hiszen ez borzasztó!*

Megdöbbsentem és elszégyelltem magamat, mert abban a percben beláttam, hogy milyen ostoba vagyok valójában.”

Megdöbbsent, mert rájött, nem illik és fölösleges is a vendéglátó gazdag és „öreg úrnak” minden szavát cáfolni, sőt esztelenség. Úgysem lehet az egész életen át kialakult és társadalmi helyzetéből szükségképpen eredő nézeteit megváltoztatni. Ettől kezdve vigyázott, mit mond. Több napon át náluk tartózkodott, miközben tapasztalhatta, miként viszonyul gazdájához a Garay nevű kasznárja (ez esetben „főgazdatiszt”). Aki, mint Nagy Lajos megtudta, Garay János költőnek (Háry János nagyokat mondó, vitéz obsitos megörökítőjének) az unokája és Garay Ákos rajzolóának az öccse. Természetes körülmények között Garay kasznár igen rátarti fiatalember volt, de amikor az öreg nábob elé kellett járulnia, teljesen kicserélődött. Félénk kopogás után mert benyitni hozzá, óvatos macskaléptekkel közeledett felé, halk, fátyolos hangon „kezét csókolom”-mal köszönt, és alázatos szavakkal kicifrázva mondta el a beszámolóját. Az úr tegezve kérdezett tőle egyet-mást, ő pedig ontotta magából válaszait, hogy: *„alázatos tisztelettel vagyok még bátor megjegyezni, igenis kérném alázattal, ha megméltóztatnék kegyesen engedni és az efféléket.”* Bezzeg nem volt fátyolos a hangja, amikor az istállóban az egyik lovással üvöltözött. S amikor kijött, látva, hogy ott áll előtte a szobai tanú, fölényesen így szólt hozzá: *„No, Nagy úr, hogy ityeg a fityeg?”*

Ekkor már pár hónapja a kastélyban tartózkodott. Közben Endre úr megnősült, s mint ahogy a család elvárta tőle, arisztokrata lányt, egy baroneszt vett feleségül. Ám amikor a bárónőnek a férjével vizitálnia kellett mennie az új rokonokhoz,

többezer holdas ismerősökhöz, sosem mulasztotta el megjegyezni: „Óh, óh, *pedig, hogy utálok őket!*” Már mint a dzsentriket. Ez volt a módja és egyben ára is, hogy a Jankovich-Bésánok egyike beférkőzzön a mágnások közé. Az írójelöltnek az nem okozott különösebb gondot, hogy gazdája megnősült. Az vált számára elviselhetetlenné, amikor füle hallatára két fiatal lány, egy kontesz és egy baronesz, Vörösmarty versein vihogva élcelődtek, Endre úr pedig Petőfit részben bolondnak, részben csirkefogónak tartotta. Időközben volt szerencséje megtapasztalni, milyen silány volt Garay kasznár úrnak és feleségének a zenei, valamint a képzőművészeti ízlése. Úgy érezte, ha köztük kellene élnie, óhatatlanul az ő szellemi szintjükre züllene le. Ennek a gondolatától is megborzongott. Végül Endre úr féloldalas baráti ragaszkodása (mindvégig magázták egymást) tette be nála az ajtót. Felkínálta neki, hogy támogatásával végezze el a mosonmagyaróvári mezőgazdasági akadémiát és legyen birtokainak a gazdatisztje. Ekkora megtiszteltetés aligha ért valakit is az ő osztálytársai közül. Válaszképpen egy este összepakolta szerény holmiját, köszönő- és búcsúlevelet írt, és felszállt a pesti vonatra. Később a Szív utcában találkoztak, Nagy Lajos elfordult, nem köszönt neki. Utána nagy megkönnyebbülést érzett. Ez volt az első lázadása és a menekülése is. (Másik önéletrajzi munkájának *A menekülő ember* címet adta.)

Emlékezete szerint első írásai 1909-ben jelentek meg a Népszavában és a Nyugatban. A Népszava szerkesztői nem keltettek benne bizalmat. Név szerint leírja, kikkel találkozott ott, akik idegenül tekintettek rá. Mindegyiket ridegnek találta, akik „*az irodalmat holmi cafrangnak tekintették*”. Fő témájuk a politika volt. Meggyőződésévé vált: „*Ezért történt, hogy a Népszava egyetlen olyan író sem hozott, aki azután az irodalomban érvényesülhetett volna.*” Lengyel Menyhértnek köszönhetően találkozott a Nyugat szerkesztőjével, Osvát Ernővel, akit a lakásán keresett fel. Első látásra Osvát szintén nem ébresztett benne bizalmat. Rá jellemző modorában e szavakkal kopogott be hozzá: „*Hoztam két novellát. Egy hét múlva eljövök a válaszáért. De már most megmondom, hogy csak az érdekel, kellenek-e vagy nem. Indoklást nem óhajtok, mert senkinek a véleményére nem vagyok kíváncsi. Azt tartom, hogy az irodalomhoz csak én értek.*” Elképzelhető, hogy a kifinomult ízlésű szerkesztő milyen képet vághatott e fölöttébb szokatlan látogató szavai hallatán. Átvette tőle az írásait, s egy hét múlva a szerkesztőségben azzal fogadta: „*Zavarban vagyok, mert a visszautasítást nem indokolhatom meg; ön ugyanis kijelentette, hogy a véleményemet nem akarja meghallgatni*”. Mint írja, bosszúsán nézett maga elé, majd így szólt: „*Amit mondtam, azt nem muszáj szó szerint értelmezni, azért néhány szót mondhat*”. Meghallgatta Osvát szakszerű elemzését, zsebre vágta az írásait és sértődötten faképnél hagyta. Úgy vélte, olyasvalamit vár el tőle, amit ő nem tud teljesíteni. Nem maradt más lehetősége, mint ismét a Népszavához benyitni, ahol hamarosan megjelent az egyik újonnan írt novellája. Később maga Osvát mondta el neki, hogy utána felhívta telefonon az irodalmi rovat vezetőjét, Révész Bélát és közölte vele: „*Remélem, fo-*

galmatok sincs róla, milyen kiváló novella jelent meg a lapotokban? Révésznek valóban nem volt fogalma róla, mert el sem olvasta a novellát. Utána üzent érte Osvát, hogy keresse fel őt a New York kávéházban. Ekkor kezdődött meg az évtizedekig tartó „kevéssé gyümölcsöző, de sok gyötrelmes harcot tartalmazó kapcsolatuk”.

Veres Péter első írását, egy szociológia beszámolót (szerinte levelet) Vámbéry Rusztemnek küldte el Pestre. Vámbéry viszont leköszölte a Századunk című politikai, tudományos és művészeti folyóiratban. Rövidesen rá Balmazújvárosban – mint említettem, zavarban vagyok a helyhatározói raggal, mert ő sem következetesen használta – megjelent egy jól öltözött úriember, aki a szerzővel szeretett volna megismerkedni, de mivel nem találta otthon, a feleségének adta át a cikkért járó honoráriumot, s a következő vonattal vissza is utazott Pestre. Jó is, hogy így tett, mert alig telt el pár óra, és Vereséknél megjelentek a csendőrök. Az asszonyt bekísérték a városházára, ahol órák hosszat faggatták, ki volt az az idegen, aki náluk járt, mit akart, miről beszélgettek, miféle pénzt hozott nekik stb. Állítólag ez 1926-ban történt. Akkorra olyan jól működött a konszolidált rendszer biztonsági hálózata, hogy a tizenhatezer lakosú városban (inkább községben) egy pisszenés sem hangozhatott el anélkül, hogy a hatóság fülébe ne jutott volna. Hát még ha egy aktatáskás idegen tűnt fel benne? Másnap a férjet is becitálták, és semmiképpen sem akarták elhinni neki, hogy a Századunkban megjelent publikáció az ő műve. Biztosan más írta és az ő nevét csak alája írták. Hogy is tudhatna egy négy elemít végzett napszámos olyan magasröptű gondolatokat papírra vetni, mint az „irományban” olvashatók? Ám ettől a naptól fogva a „napszámos” elkezdte ostromolni a lapok szerkesztősegeit. Az újságokban rendszeresen jelentek meg írásai, így megengedhette magának, hogy télen több napig is otthon maradjon, s csak írjon és olvasson. Felesége sem zsörtölődött vele, hogy haszontalanul pocskéolja a drága *téntát*, a papírost meg a pénzt a postai bélyegekre. Leginkább a Kolozsvárott megjelenő Korunk karolta fel őt. Oda nem utazhatott el, hogy személyesen ismerje meg a szerkesztőket, közöttük Gaál Gábort, viszont Pestre igen. A *Számadás*ban taglalja találkozásait, ki milyen benyomást tett rá, melyik örült a láttának és melyik nem érdemesítette szóra sem. Évek kellettek hozzá, hogy a két háború közötti irodalmi élet szereplőit szinte kivétel nélkül legalább írásaik révén megismerje. S azokat, akiknek a munkái megnyerték tetszését, akár tartalmilag, akár formailag, személyesen is felkeresse. Vagy ha ez nem sikerült, levéllel keresse fel őket. Persze a régebbi magyar irodalommal már jóval korábban, még serdülőkorában megbarátkozott. Meg a külföldi írók művei között is elég jól eligazodott. Legnagyobb hatást az oroszok és a franciák gyakoroltak rá, mint már szóba hoztam, leginkább Gorkijt és Zolát kedvelte, de több tucat nevet is felsorol. Megemlíti Shakespeare-t, és csak csodálni lehet, hogy még kiket, s teszi ezt olyan magától értetődően, mintha mind a barátai lettek volna. És nem csak szépirodalmat olvasott, de ismeretterjesztő műveket és filozófiát is. Aligha akadt érettségizett

ember Debrecenben és környékén, aki szellemi tájékozottságban, mi több, általános műveltségben is felvehetette volna vele a versenyt. Korántsem azért művelte magát, hogy a többiek közül kitűnjön, vagy hiúságból, hogy felnézzenek rá, netán azzal a céllal, hogy valaha is értelmiségi pályára kerüljön. Úgy vált a szellem emberévé, hogy a szellemi értékek, akár a napi táplálék, életszükségletévé váltak. Míg az utóbbiból nagyon sokszor a legsilányabb jutott neki, az előbbi iránt finnyássá válhatott. Talmit, giccset vásári bővliként elvetette. Tudta, mi a l'art pour l'art, de nem érdekelt. Nem is illett volna hozzá. Realistaként néha bőbeszédű volt, de mégsem naturalista, mint sokan vélték. Írt, de nem remélte, hogy valaha is írásból fog, illetve tud megélni. Továbbra is fizikai munkával kereste meg családjának a kenyeret, de minden közösséghez, amivel sorsa összehozta, hűen ragaszkodott. Szocializációs szempontból ma is példaértékű lehetne, miként egy-egy munkacsoportba befogadta(tta) a fiatalokat. Társainak soha nem engedte meg, hogy az újonnan közéjük kerültekkel kibabráljanak vagy a munka nehezét – próbára tevésképpen – rájuk hárítsák. Azonban elvi kérdésekről mert vitatkozni írókkal, újságírókkal, politikusokkal és bárkivel, akivel érdemesnek látta véleményt cserélni. 1925-ben hiába írtak vele alá „tétlenségi reverzalista” (amolyan vádalkufélé) a főszerkesztőnél, miszerint elfogadta, hogy a csendőrség tudta nélkül Pestre nem megy. Nem is ment, amíg „íróságában” az első lépéseken túl nem jutott. Az Egyletnek pedig továbbra is meghatározó személyisége maradt. Egyszer sikerült rábírnia a társait, hogy az Egylet pénzén, más újságokkal együtt rendeljék meg a Nyugatot is. Amikor eljutott hozzá a hír, hogy Móricz Zsigmond milyen nagy lelkesedéssel újságolta a pesti íróknak, hogy „íme, már a parasztok is érdeklődnek a Nyugat iránt”, magában mosolygott. Honnan tudhatta volna Móricz, hogy a megrendelés mögött csak egyetlen paraszt leledzik, ő. Azonnal postázta nekik a lapot. Sőt, ajándékba, szépen bekötve egy teljes évfolyamot is küldött. Meg egy levelet, melyben arra kérte őket, majd ha elolvassák, írják meg róla a véleményüket. Közeledett a tavaszi munkák ideje, nagy mohósággal átolvasta az egész küldeményt.

Bennünk, az utókor harmadik, negyedik író-, olvasó nemzedékében úgy él a Nyugat – ha a negyedik nemzedéket még érdeklí egyáltalán –, hogy az volt az a folyóirat, amelyik közölte a 20. század első harmada irodalmának a színe-javát. Veres Péter az említett küldemény számait betűről betűre átrágtá és enyhén szólva csalódott. Az írások közül kiszúrta a legpocsékabbakat, és megírta róluk állásfoglalását Móricz Zsigmondnak. Elsőnek a társszerkesztő, Babits Mihály *Bodri* című novellájára húzta rá a vizes lepedőt, „ami arról szól, hogy egy kései elválasztás miatt szenvedő, elkapott hároméves parasztyerek, miközben benn a bezárt szobában az anyjáék szeretkeznek, megszopja a ház végénél a kölykét vesztett anyakutya duzzadó csecseit, mert úgy kívánja a »cici«-t.

Ugyanúgy levágtam Bohuniczky Szefi »Rigó« című novelláját, melyben egy 15 éves kis libapásztorlányka úgy kínálkozik fel a késő éjszakában lóháton hazaporoszkáló fiatal te-

kintetes úrnak, mint egy minden hájjal megkent orfeumi ringyó. Még ahhoz is van esze, hogy amíg az úr átadja a lovat a lovásznak, ő lavórt keres és tetőtől talpig lemosakszik, hogy tiszta testét szentelhesse az úrnak. Pfúj! Ahogy ezt férfíhezes úrhölgyek elképzelik!

Ugyanígy megtámadtam Bibó Lajos »Kanok« című elbeszélését is, amelyben két »őserő« a betyár és a főkapitány öltre mennek egy nagyon sex-appeal-es pusztai kocsmárosnéért. Keresett perverzció, bizarrkodás és pornográfia mindegyik, az volt a meggyőződésem.

És így mentem végig az egész évfolyamon, csak éppen szelídebben, de most emlékszem már, dicséretekkel talán teljesen adós maradtam. Akkor folyt a Nyugatban Móricz Zsigmond Forr a bor című diákrégénye és az Erdély egyik kötete, de nem emlékszem, hogy valamit szóltam volna róla. Ó, pedig de szomjazta Zsiga bácsi, mint különben minden igazi író, hogy mit szólnak az egészen egyszerű emberek az írásaihoz. Ugyanebben az évfolyamban találtam Kodolányi Jánosnak néhány elbeszélését, – »Küszöb«, »Történelem« – azok pedig nagyon szíven ragadtak – ez az igazi irodalom! – így éreztem, de nem emlékszem, hogy valamit írtam-e róluk.” Végül megjegyzi, nem tudja, hogyan fogadta Móricz Zsigmond az ő „paraszi” kritikáját, mert találkozásaik alkalmával sohasem került szóba. Hozzáfűzi, hogy szerencsére, „mert a vadkegyetlen kritika minden tárgyi igazsága mellett, nem az »igazság« volt, hanem a bezártnak látszó bizánci kapukat döngető irodalmi Botond kivagyisága. Ha ki nem nyitod: betöröm!” Ebben is igaza volt, mert számtalan példa bizonyítja, az irodalmi szekértáborokon kívül rekedt „vidéki” írók, ha olykor nem Botond módon viselkednek, kutya sem vesz róluk tudomást.

(A harmadik, befejező rész a következő számban jelenik meg.)

Szabó Krisztián: Szicília, Akril vásznon, 75x50, 2011